

GIDDENSOVA TEORIJA STRUKTURACIJE: ZAGATE TEORETSKEGA EKLEKTICIZMA

Povzetek. Eden pomembnejših metateoretskih premikov v sodobni sociološki teoriji v zadnjih desetletjih je iskanje takšnih analitičnih nastavkov za pojasnjevanje družbenih razmerij in procesov, ki bi preseгли pristranskosti in redukcionalizme klasične sociologije. Sociologi se pri tem najpogosteje zatekajo k teoretski strategiji sintetičnega in integrativnega upoštevanja različnih metateoretskih poudarkov in ravni analize. Implicitna predpostavka pri tem je, da tovrstna teoretska povezovanja odpirajo vrata kompleksnejši in s tem tudi spoznavno prodornejši sociološki analizi. Avtor članka poskuša v tem kontekstu na primeru Giddensove strukturacijske teorije opozoriti, da uspešna integracija oziroma sinteza sama po sebi nikakor še ne zagotavlja spoznavno močne teorije. Anthony Giddens je namreč v integrativni gorečnosti pri gradnji svoje teorije uporabil tako zelo številne teoretske koncepte in rešitve iz najrazličnejših socioloških in filozofskih šol, da mu spričo takšnega neselektivnega eklekticizma nenehno uhajajo smiselne in vzročne povezave med vsemi temi nakopičenimi koncepti. Avtor članka glede na to pozove k večji previdnosti pri združevanju konceptov iz različnih teoretskih tradicij, prav tako pa tudi opozori na potrebo po posvečanju pozornosti ohranjevanju logične koherentnosti in vsebinske povezanosti argumentov v procesu gradnje integrativnih oziroma sintetičnih teorij.

Ključni pojmi: Anthony Giddens, strukturacijska teorija, eklekticizem, družbena struktura, delovanje, akter, teoretska sinteza, teoretska integracija

Uvod: Iskanje teoretske sinteze in integracije v sociološki teoriji

V drugi polovici dvajsetega stoletja se je v sociološki teoriji izoblikoval nov pogled na delo klasičnih socioloških teoretikov (kot so na primer Marx, Durkheim, Spencer, Weber, Mead idr.): številni sociologi so pričeli opozarjati, da lahko praviloma teorije omenjenih klasikov, ne glede na njihovo načelno raznolikost, bere-

* Dr. Peter Stankovič, asistent na Fakulteti za družbene vede.

mo kot teoretske nastavke za analizo družbe, ki so zavezani (zgolj) dvema metateoretskima tradicijama.

Po prepričanju sociologov, ki so pričeli opozarjati na to temeljno metateoretsko razcepjenost sociološke teorije, imamo tako na eni strani teoretske konstrukte, ki jim je na najosnovnejši ravni skupno prepričanje, da imajo družbene *strukture* določeno objektivno lastnost, ki je ne moremo zvesti na lastnosti posameznih akterjev. Še več, te strukture naj bi bistveno determinirale delovanje posameznikov, to pa pomeni, da se mora sociologija pri svojem študiju osredotočiti prav nanje. Takšno razmišljanje je po Giddensovem mnenju s svojo preformulacijo Comtovega pozitivizma utemeljil Durkheim z metodološkim postulatoma o družbenih dejstvih kot o pojavih *sui generis* (Giddens, 1995a: 144-146). Mehanizem, ki omogoča to prednost družbenih struktur pred posamezniki, je pri klasičnih razumljenih na številne načine, toda po mnenju novejših sociologov je najbolj izdelan Parsonsov koncept, kjer je v središču *socijalizacija*, ki prenaša kulturne vzorce na personalno raven s posredovanjem *vlog*. Najpomembnejše sociološke teorije, ki jih sodobni avtorji umeščajo v kategorijo strukturalnih pristopov, so funkcionalizem, konfliktna teorija, strukturalizem in nekatere smeri marksizma (npr. Althusser).

Na drugi strani stojijo po prepričanju omenjenih piscev teorije, ki so v najsplošnejšem smislu utemeljene na priznanju enkratne in izjemne kreativnosti človekovega *delovanja*, kar pomeni, da izhajajo iz pomena *posameznika* in njegove *aktivne* vloge pri ustvarjanju družbenega sveta. Teorijam te metateoretske tradicije je torej po mnenju novejših teoretikov skupno prepričanje, da je posebna lastnost človeških bitij, po kateri se razlikujemo od živali, konstruktiven, interpretativen odnos do sveta. V tem smislu naj bi družbeni svet ne bil neodvisna, zunanja entiteta, ki povsem determinira človeško vednjo, ampak ravno nasprotno, produkt kreativnih interpretacij, ki jih akterji uporabljajo v procesu medsebojnih interakcij. V tej optiki družba ne more biti nič eksternega, prisilnega, kakršni so pogoji naravnega sveta okoli nas, ampak je mreža družbeno konstruiranih pomenov. Da bi dojeli družbo, se moramo torej obrniti k pomenom in procesom, v katerih ti nastajajo, to pomeni, vsaj pri začetniku te smeri, Maxu Webru, da se velja pri analizi osredotočiti predvsem na posameznikove subjektivne interpretacije. V sodobni sociologiji veljajo za pomembnejše predstavnike te sociološke tradicije omenjeni Max Weber (vendar zgolj do neke mere!), simbolični interakcionisti (predvsem Blumer, dosti manj začetnik te smeri Herbert Mead), Alfred Schutz, George Homans, etnometodologi itd.

Sčasoma se je sicer pokazalo, da klasične sociološke teorije resda praviloma lahko umestimo v eno od dveh predstavljenih metateoretskih tradicij, toda po drugi strani to vendarle še ne sme pomeniti, da si sociološki klasiki v praksi pri oblikovanju svojih razmišljanj niso aktivno prizadevali povezovati poudarke obeh paradigem.¹ Ta prizadevanja sicer pogosto res niso bila zelo dosledna in domišljena, toda vseeno. Ne glede na ta razloček, pa je v sodobnejši sociološki teoriji

¹ Omenimo zgolj znameniti *Marxov rek*, da ljudje sicer aktivno ustvarjajo zgodovino, toda ne v pogojih, ki si bi jih sami izbrali. *Takšen analitični nastavek namreč jasno opozarja, da moramo pri analizi upoštevati tako faktor kreativnosti aktivnih posameznikov (delovanje) kot tudi faktor prisilnosti obstoječih družbenih razmerij, v katerih se nahajamo (strukture).*

postopoma obveljalo prepričanje, da so velike sociološke teorije klasikov discipline zaradi svojega enostranskega nagibanja k tej ali oni od dveh metateoretskih tradicij problematične. Med avtorji² se je namreč utrdilo prepričanje, da vsaka teorija, ki (pa čeprav iz zgolj metodoloških razlogov) svoje pojasnjevanje utemeljuje v enem polu družbene resničnosti (torej bodisi v posamezniku zunanjih družbenih struktur bodisi v delovanju kreativnih akterjev), že po definiciji ne izgublja samo drugi pol te resničnosti, ampak navadno tudi konča v spornem ontologiziranju tistega pola, iz katerega izhaja. Glede na to je razumljivo, da so se kmalu po uveljavitvi takšnih interpretacij sociološke teorije kot zgodovine boja med dvema metateoretskima šolama, pričeli pojavljati *pozivi k bolj integralnemu oblikovanju teorij, ki bi dosledneje upoštevale oba pola družbene resničnosti*. Z upoštevanjem kreativnosti delujočih akterjev kot tudi emergentnih značilnosti družbenih struktur, z osredotočanjem tako na mikro kot na makro raven analize ter s kombiniranjem najpomembnejših spoznanj teoretikov obeh socioloških metatradicij, naj bi bilo mogoče oblikovati bolj celovite in konsistentne interpretacije resničnosti.

V skladu s temi pozivi so mnogi sociologi zakoračili na nov teren in pričeli na zelo raznolike načine oblikovati pojasnjevalne modele, ki bi ustrezali omenjeni želji po preseiganju teoretskih pristranskosti in redukcionizmov s pomočjo iskanja bolj "integralnih" in "sintetičnih" nastavkov za sociološko analizo. Ta trend se je v disciplini razširil tako zelo hitro in intenzivno, da ga je Jeffrey C. Alexander poimenoval kar *novi teoretski gibanje v sociologiji* (glej na primer: Alexander, 1998), med sodobnimi sociološkimi teoretiki pa bi verjetno težko našli kakšnega avtorja, ki vsaj posredno ne upošteva kritike enostranskih teoretskih rešitev. Glede na to nas ne bi smelo presenetiti dejstvo, da lahko od pomembnejših sodobnih socioloških teoretikov tako rekoč vse obravnavamo kot (sicer bolj ali manj izrazite) predstavnike teoretskega gibanja, ki išče bolj sintetične teoretske pojasnjevalne modele. Imenujmo jih le nekaj: Pierre Bourdieu, Jürgen Habermas, Margaret Archer, Randall Collins, Anthony Giddens, George Ritzer, Richard Münch, Jeffrey C. Alexander, James C. Coleman, Dorothy Smith...

Pri tem evforičnem premiku teoretske pozornosti, ki smo mu priča v zadnjih desetletjih pa se zdi, da avtorji nekako prehitro in preveč samoumevno razumejo bolj integrirane in sintetične teorije kot nekaj, kar že samo po sebi pomeni pojasnjevalno zanimivejše nastavke za analizo družbe. V članku bomo v tem smislu poskusili pokazati, da oblikovanje skrbno uravnovešene sintetične sociološke teorije nikakor še ne pomeni nujno tudi pojasnjevalno prepričljivejše in spoznavno močnejše teorije. To trditev bomo utemeljevali na analizi morda najpomembnejšega, vsekakor pa po našem prepričanju najdoslednejšega poskusa teoretske sinteze v sodobni sociološki teoriji, strukturacijske teorije Anthonyja Giddensa. Teza, ki jo bomo v tem kontekstu zagovarjali, je, da je Giddens v svoji želji po oblikovanju izredno dosledno uravnovešene in odprte teorije šel tako daleč, da se mu je le-ta izrodila v preobsežen eklektičen konglomerat različnih konceptov, idej,

² Od pomembnejših omenimo predvsem Bergerja in Luckmanna z njunim delom *Družbena konstrukcija resničnosti (izšla leta 1966)* in Anthonyja Giddensa s knjigo *Nova pravila sociološke metode (izšla leta 1976)*.

povezav in teoretskih spojin, ki nam v nekem vsebinskem smislu pove bolj malo o družbeni resničnosti, ki nas zanima. V skladu s tem želimo opozoriti, da iskanje teoretske sinteze oziroma integracije samo po sebi še ne prinaša (kakor je to pogosto v sodobni sociološki teoriji implicirano) dviga teoretiziranja na višjo, kvalitetnejšo raven, delo Anthonyja Giddensa pa lahko v tem kontekstu razumemo tudi kot koristen nastavek za premislek o tem, na kaj bi veljalo biti pozoren pri morebitnih nadaljnjih iskanjih teoretskih sintez.

V nadaljevanju bomo torej predstavili Giddensovo strukturacijsko teorijo kot poskus teoretske sinteze in integracije v sociologiji, pri čemer bomo trdili, da Giddens za razliko od mnogo drugih sociologov v svoji teoriji uspeva zelo dosledno uravnotežiti relativni pomen metateoretskih načel delovanja in strukture, toda ker pri tem v bistvenih točkah ne ponuja veliko več kot zgolj nekaj retoričnih rešitev in ker na svojo temeljno analitično rešitev pripne preveč heterogenih in celo izključujočih se konceptov, ta teorija ne predstavlja nobenega posebnega spoznavnega preboja.

Giddensova teorija strukturacije: dosledna integracija načela delovanja in struktur

Izhodišče Giddensove strukturacijske teorije je ugotovitev,³ da je cepitev sociološke teorije na subjektivizem in objektivizem temeljni problem discipline, saj vodi sociologe v problematično *dualistično razmišljanje*, kjer bodisi družba prevlada nad akterji bodisi družbeni akterji povsem brez ostanka določajo družbene strukture (Giddens, 1995: XX). V skladu s tem Giddens poskuša svojo strukturacijsko teorijo, ki naj bi preseгла omenjeni problematični dualizem, oblikovati na način, ki bi že v samem izhodišču zelo dosledno in uravnoteženo povezoval nociji strukture in delovanja, s tem pa a priori izločiti možnost, da bi njegova teorija kljub drugačnim namenom nekoč zašla v kakšne enostranske poudarke.

V središču Giddensovega oblikovanja novega konceptualnega aparata za analizo družbenih procesov stoji v tem smislu prizadevanje za preoblikovanje zanj spornega dualizma struktur in delovanja v *dualnost*, kjer sta omenjena dva pola definirana drug skozi drugega. Strukture in delovanja namreč po Giddensovem mnenju ne moremo (kot se je to po njegovem prepričanju rado dogajalo klasičnem sociologiji) razumeti enega brez drugega, saj predstavljata dve strani istega kovanca. "Z dualnostjo strukture poskušam opozoriti na dejstvo, da so družbene strukture tako konstituirane s človekovim delovanjem, kot so hkrati tudi sam *medij* tega delovanja" (Giddens, citirano po: Thompson, 1994: 58). Giddens torej poskuša s konceptom dualnosti prijeti tako fenomen delovanja kot fenomen družbenih struktur na način, ki bi ohranil specifičnosti vsake od teh dveh sfer, hkrati pa bi pokazal na njuno vzajemno pogojenost. V skladu s tem, Giddens upošteva nociji refleksivnosti in kreativnosti kot enkratnih značilnosti človeških bitij, ki kažeta na

³ Ta sicer danes, glede na povedano v prejšnjem poglavju, ne bi držala več, toda Giddens je svojo teorijo pričel oblikovati že v sredini sedemdesetih let.

⁴ To je le drugačno poimenovanje tega, kar smo v uvodu predstavili dot dilemo struktura/delovanje.

to, da posamezniki nikoli ne morejo biti povsem pasivni gradbeni material nekih strukturalnih procesov, obenem pa upošteva tudi dejstvo, da v družbi vendarle obstajajo neka realna strukturalna razmerja, na katera imajo posamezniki zelo malo neposrednega vpliva.

Model, s katerim Giddens pojasnjuje vzajemno prepletenost struktur in delovanja v vsakdanjem življenju, se sicer prične pri akterjih in njihovem delovanju, vendar tega nikakor ne smemo razumeti v smislu, da podeljuje temu polu kakršenkoli analitični primat, saj si zelo prizadeva pokazati, da začenja svojo analizo na tej strani zgolj zaradi večje nazornosti. *Delovanje* v tej shemi pomeni nenehni tok intervencij v družbeno življenje, ki jih izvajajo avtonomni akterji, in ni nujno vedno posledica zavestnega prizadevanja za neki cilj (purposive). Namreč, kljub temu da Giddens posveča veliko pozornosti védnosti (knowledgeability) akterjev, njihove- mu ustvarjalnemu in reflektivnemu odnosu do sveta, opozarja, da delovanje ni vedno zavestno in premišljeno, kajti mnoga dejanja izhajajo iz podzavesti, navad in podobno. Ne glede na to pa je, po njegovem prepričanju, velik del delovanja premišljen v smislu, da posamezniki v toku vsakdanjega življenja običajno nadzorujemo posledice svojih delovanj, odzive okolja in drugih akterjev in v skladu s tem spreminjamo izvorno smer delovanja k še večji učinkovitosti.

Pri tem je pomemben del *refleksivnega nadzora posledic delovanja*, po Giddensu sposobnost akterjev, da razložijo sebi in drugim razloge za določeno smer delovanja. To značilnost imenuje *diskurzivna zavest* in po njegovem prepričanju predstavlja reflektivno artikulacijo tega, kar posamezniki v vsakem trenutku svojega delovanja počnejo na ravni *praktične zavesti*. Naša vsakodnevna ravnanja namreč v veliki meri usmerja neko samoumevno védenje (praktična zavest), ki razen v primeru, ko gre kaj narobe, niti ne pride do ravni vsakokratne ponovne refleksije³ (Giddens, 1995: 7). Vendar pa po drugi strani dejstvo, da akterji lahko, če je potrebno, v vsakem trenutku tudi racionalno (diskurzivno) utemeljijo razloge za svoje ravnanje, po Giddensu kaže na temeljno značilnost delovanja akterjev, ki nikakor ne more biti zgolj pasivno igranje vlog znotraj določenih strukturalnih razmerij, ki jih piše družba sama. Posamezniki vedo, kaj se dogaja okoli njih oziroma znotraj katerih strukturalnih parametrov delujejo, in vsak si bo na bolj ali manj kreativen način prizadeval obrniti okoliščine sebi v prid. Kar je pri tem pomembno je torej to, da so posamezniki zaradi svoje védnosti in refleksivnosti sposobni ustvarjanja vedno novih rešitev, ki pogosto, če že ne ravno podirajo, pa vsaj spreminjajo izvorna strukturalna razmerja. Ta poudarek na refleksivnosti in ustvarjalnosti akterjev je za Giddensa zelo pomemben, saj lahko po njegovem prepričanju le z njim presežemo podobo postvarelega družbenega sveta, kakršen se kaže funkcionalističnim in strukturalističnim teoretikom spričo njihovega neustreznega razumevanja delovanja akterjev (glej na primer: Giddens, 1995: 1-2, 6-7, 180).

³ Po Giddensu sta edini dve smeri v sociološki teoriji, ki sta ustrezno pokazali na dinamiko, ki se dogaja na nivoju praktične zavesti, etnometodologija in fenomenološka sociologija (Giddens, 1995: 7). Bralec, ki pozna ti dve sociološki tradiciji, bo opazil, da si v tem segmentu Giddens kar ekstenzivno izposoja spoznanja etnometodologov in fenomenologov (glej na primer: Giddens, 1995: 22).

Morda bo kdo od bralcev pomislil, da na tej izhodiščni ravni Giddens na trenutke zveni kot kakšen zelo radikalen predstavnik tiste sociologije, ki zelo dogmatično izhaja iz poudarkov na posameznikih in njihovem delovanju. To je na določen način res, vendar tukaj ne smemo pozabiti, da je to zaenkrat le izodišče, kjer hoče Giddens predvsem oblikovati zelo jasen in načelen nastavek o pomenu človeške refleksivnosti in kreativnosti, ki mu bo onemogočil, da bo kasneje, ko bo prešel na obravnavanje družbenih struktur, to enkratno lastnost človeških bitij podredil nekim splošnejšim strukturalnim razmerjem.⁶ V tem kontekstu je razumljivo, da Giddens preide na analizo vzajemne prepletenosti struktur in delovanja na nivoju posameznikov šele po tem, ko zelo nedvoumno doreče pomen njihove kreativnosti.

Temeljni Giddensov nastavek pri poskusu umestitve delovanja v neki širši strukturalni kontekst je nocija *nenameravanih posledic delovanja* (*unintended consequences of action*). Po Giddensu posamezniki v toku svojih vsakodnevnih ravnanj sicer nenehno refleksivno nadzorujejo posledice teh delovanj in jih sproti korigirajo, vendar pa hkrati nastaja tudi množica posledic teh ravnanj, ki jih niso predvideli (Giddens, 1995: 11-14). Kar je za nas pomembno je to, da v tej shemi nenameravane posledice delovanj povratno učinkujejo na nadaljnja delovanja *kot nepripoznaní pogoji delovanja* (*unacknowledged conditions of action*). S tem Giddens v najboljši maniri svoje nocije dualnosti strukture in delovanja pokaže, kako določena strukturalna razmerja, ki nastanejo kot stranska posledica delovanj, postanejo okvir novih delovanj. Povedano povsem enostavno, družbene strukture so hkrati posledica delovanja in njihov pogoj.

Koncept nenameravanih posledic delovanja je v Giddensovi teoriji zelo pomemben, saj kaže, kako posamična delovanja z nekim namenom dolgoročno pripeljejo do določenih strukturalnih sprememb, ki segajo daleč preko teh izvornih namenov, in se v končni fazi posameznikom v teku vsakdanjih dogodkov kažejo kot nekaj "zunanjega", kot nekaj, na kar sami nimajo vpliva in to ne glede na to, da so vse te strukturalne značilnosti v osnovi posledica njihovih dejanj. Giddens za ilustracijo navaja zanimiv idealno-tipski primer etnične segregacije. Če si zamislimo neki geografski prostor, kjer so povsem naključno razporejeni pripadniki dveh etničnih skupnosti, ki se sicer med seboj ne sovražita, vendar pa noben posameznik noče živeti v soseski, kjer bi bila njegova etnija v manjšini, lahko upravičeno pričakujemo, da se bosta čez nekaj časa z množico različnih selitev oblikovali dve različni, etnično čisti soseski. Paradoks nenameravanih posledic delovanja je pri tem ta, da si nihče od udeležencev ne želi etnične segregacije na dve ločeni skupnosti, kljub temu pa se ta zgodi kot nenameravana posledica njihovih ravnanj, ki so imela nek drugačen motiv (nihče ni hotel živeti v soseski, kjer bi bila večina pripadnikov druge etnije) (Giddens, 1995: 10).

S to kratko predstavitevijo smo pokazali na nekaj temeljnih Giddensovih nastavkov za razumevanje pomena delovanja. Ker pa je delovanje v svojem bistvu *rekurzivno* (nazaj ukrivljeno), saj skozi nenameravane posledice oblikuje strukturne pogoje prihodnjega delovanja, predstavimo še njegov protipol, družbene

⁶ Kot se je to na primer dogodilo Parsonsu po njegovem prvem pomembnem delu, Struktura družbenega delovanja.

strukture. Ker smo že opozorili, da Giddens razume strukture in delovanje kot vzajemno pogojena segmenta družbene resničnosti, bralca ne bi smelo presenetiti, da je njegova konceptualizacija struktur zgolj obratna slika njegove konceptualizacije delovanja. Družbene strukture se po Giddensu posameznikom sicer *kažejo* kot nekaj zunanjega, določujočega, vendar pa v svojem bistvu vedno ostajajo šele kot posledica njihovega delovanja. V trenutku, ko bi delovanje akterjev prenehalo, bi tudi strukture prenehale obstajati, saj "družbeni sistemi, kot jih reproducirajo družbena delovanja, nimajo 'struktur', ampak zgolj izkazujejo določene 'strukturalne značilnosti', ter obstajajo kot časovno-prostorska prisotnost zgolj v svoji sedanjosti kot dejanja in ostanki v spominu akterjev" (Giddens, 1995: 17). Povedano z drugimi besedami, tako kot delovanje skozi nenameravane posledice rekurzivno oblikuje pogoje svojega prihodnjega delovanja, tudi strukture skozi omogočanje delovanja šele povratno omogočajo same sebe.

Pri tem je potrebno poudariti, da Giddens ne razume družbenih struktur zgolj kot nekaj *omejujočega*, ampak tudi kot nekaj *omogočujočega*. V tem smislu definira strukture kot *pravila in resurse*. Pravila kot tisti segment, ki se posameznikom kaže kot omejujoč, so po njegovi definiciji "tehniko ali generalizirane procedure, ki se nanašajo na ostvaritev/reprodukcijo družbenih praks" (ibid.:21). Pravila na ta način določajo in koordinirajo množico različnih delovanj, ki se dogajajo v kompleksnem družbenem prostoru, in pomenijo enostavno to, da se znotraj družbenega sistema ne more zgoditi ravno karkoli (Mülich, 1994: 90). Kot že rečeno, se pravila (kot zakoni, navade, predpisi itd.) posameznikom zdijo predvsem omejujoči zunanji dejavniki, ki se jim je potrebno prilagajati, vendar Giddens opozarja, da so pravila le en segment družbenih struktur, kajti te so kot *resursi* tudi omogočujoče. Vsa tista pravila, ki določajo naše vsakdanje življenje, so namreč del širše strukturne dinamike, ki šele omogoča družbeno življenje kot tako. Primer, ki ga navaja Mülich, je indikativen. Delavcem, ki morajo vsako jutro zgodaj vstati, da bi zadovoljili pravilu, da morajo biti vsi ob 6:00 že v tovarni, se to gotovo kaže kot neko zunanje določilo, okoli katerega morajo organizirati svoja življenja, vendar pa hkrati ravno uklanjanje temu pravilu omogoči, da tovarna učinkovito deluje, se pravi, da delavci dobijo tudi plače, s katerimi lahko preživijo (ibid.). Ko torej Giddens govori o strukturah kot o pravih in resursih, misli torej, da pravila, ki sestavljajo strukture, hkrati funkcionirajo tudi kot resursi za delovanje (ibid.).

Kot vidimo, si Giddens želi oblikovati takšen koncept družbenih struktur, ki bi presegel omejitve velikega dela klasične sociologije, kjer te nastopajo kot nekaj zgolj omejujočega, kot nekaj, kar na kvazi-mehanski način pristiska na posameznike (Thomson, 1994: 60). Podobno kot je delovanje definiral s pomočjo struktur, ki so hkrati posledica in pogoj delovanja, tudi družbene strukture ne vidi kot nekaj, kar bi obstajalo neodvisno od posameznikov in njihovih kreativnih prisvojitvev, sprememb in inovacij. Da bi to dosegel, naredi Giddens dvoje. Na eni strani delegira določena objektivna družbena razmerja, ki v resničnosti dejansko stojijo nasproti posameznikom kot nekaj povsem zunanjega, v nocio socialnega sistema, obenem pa definira družbeno strukturo z analogijo s strukturalistično distinkcijo med jezikom in govoricco, s čimer poskuša le še poudariti moment delovanja, ki je inherenten v vsaki strukturi.

Namreč, tako kot je (za strukturaliste) vsako govorno dejanje bolj ali manj kreativna uporaba nekih splošnejših jezikovnih pravil, ki v osnovi vendarle stojijo neodvisno od posameznika, ki govori, je tudi vsaka interakcija med posamezniki, vsako dejanje, za Giddensa bolj ali manj kreativna ostvaritev, ki črpa iz nekega širšega družbenega okvira pravil in resursov, ki kljub temu, da v ontološkem smislu niso nekaj neodvisnega od posameznikov, stojijo v konkretnih situacijah kot nekaj zunanjega (Giddens, 1993: 15-117). S to analogijo hoče Giddens še enkrat poudariti dialektično bistvo družbenih struktur: posamezniki s svojim kreativnim prevzemanjem in prirejanjem obstoječih pravil sicer družbeno strukturo dolgoročno spreminjajo, vendar pa jo hkrati z uporabo njenih pravil in resursov tudi reproducirajo.

Zaradi tega relativno neortodoksnega razumevanja družbenih struktur, ki jih Giddens zelo skrbno vpne v dialektično razmerje nasproti posameznikom, pa mu ostane neko področje objektiviziranih družbenih razmerij, ki dobesedno "štrli"⁷ iz te elegantne sheme. Namreč, ker Giddens definira družbene strukture zelo previdno izogibajoč se kakršnimkoli poudarkom, ki bi nakazovali, da te obstajajo kot neki postvarjeni vzorec relacij izven dosega posameznikov, mu na koncu ostane polje pravil in resursov, ki so zelo globoko umeščeni v določen čas in prostor. Družbene vzorce, ki v tem smislu obstajajo dolga desetletja na širokih področjih kot stabilni regulatorji interakcij, Giddens imenuje *institucije*, ki so temeljna sestavina *socialnega sistema*. Giddens tu sicer spet opozarja, da socialni sistemi kot taki niso strukture, temveč zgolj "imajo" strukture v smislu, da so strukturirani skozi pravila in resurse (Thompson, 1994: 61), s čimer očitno želi zmanjšati stopnjo njihove postvarelosti, vendar je vprašanje, v kolikšni meri mu je to dejansko uspelo. Kot bomo videli, se Giddens pri analizi socialnega sistema po eni strani zateka k svojim standardnim rešitvam, kjer vztraja, da so še tako postvarele družbene strukture odprte kreativnemu spreminjanju s strani akterjev (pri čemer pove zelo malo vsebinskega o samem delovanju teh struktur), po drugi strani pa se mu večkrat zapišejo določene trditve, ki omenjene rešitve postavljajo na glavo. Na nekem mestu pravi, da so "strukture (logično) nujne lastnosti sistemov in kolektivit, njihova značilnost pa je 'odsotnost subjekta'" (Giddens, 1993: 119), kar je seveda v očitnem nasprotju z njegovo izhodiščno tezo o tem, da so tudi strukture neposredno vezane na delovanje akterjev. Pri vsem tem je očitno, da segment resničnosti, ki ga ne more elegantno umestiti v koncept neposredovane vzajemne pogojenosti struktur in delovanja (socialni sistem, družbene institucije), Giddensu povzroča kar nekaj težav. Poglejmo.

Giddens pravi, da so institucije skupine skozi čas in prostor relativno stabiliziranih praks (Thompson, 1994: 51), pri čemer jih je mogoče razlikovati glede na modalnost, ki je pri njihovi strukturaciji središčna. Prva takšna modalnost je *signifikacija*, ki označuje tista pravila, ki z oblikovanjem smiselnih simbolnih sistemov in diskurzivnih oblik predstavljajo ključni institucionalni lokus ideologije (Giddens, 1995: 33). *Legitimizacija* je nadalje modalnost, ki se nanaša na pravila, ki z oblikovanjem pravic in dolžnosti postanejo instrumenti legitimizacije (Turner,

⁷ Glej na primer grafični prikaz, ki ga v tem kontekstu predstavlja Giddens (1993: 132).

1991: 525), *dominacija* pa označuje mobilizacijo dveh različnih vrst resursov. Mobilizacija alokativnih resursov pomeni nadzor nad objekti, dobrinami in drugimi materialnimi fenomeni, mobilizacija avtoritativnih resursov pa nadzor nad osebam oziroma akterji (Giddens, 1995: 33). Na osnovi te tipologije predstavi klasifikacijo institucionalnih redov, s pomočjo katere polemizira tako s funkcionalizmom, ki naj bi z nocijo progresivne diferenciacije spregledoval dejstvo, da (po poročilih antropologov) specializirana področja družbenega življenja (kot na primer politika in ekonomija⁸) obstajajo v vseh družbah, ne samo v modernih, kot tudi z marksizmom, ki je izhajal iz predpostavke, da je boj za relativno redke materialne dobrine temeljni motor družbenih sprememb, spregledujoč pri tem pomembnost boja za nadzor in obvladovanje ljudi (ibid., 34). Giddensova klasifikacija institucionalnih redov kot skozi prostor in čas stabiliziranih pravil je torej naslednja:

S-D-L	Simbolni redi/diskurzivne oblike
D(avtorit.)-S-L	Politične institucije
D(alokat.)-S-L	Ekonomске institucije
L-D-S	Legalne institucije ⁹

Kombinacije treh črk se nanašajo na omenjene tri vrste modalnosti,¹⁰ njihov vrstni red pa nakazuje na njihovo relativno pomembnost pri strukturiranju določene institucije. Pri analizi legalnih institucij se moramo torej po Giddensu najbolj osredotočiti na pomen legitimizacije, pri čemer pa moramo vendarle hkrati upoštevati tudi vpliv drugih dveh modalnosti, saj nobena ne more obstajati sama zase. Pri tem pa je potrebno poudariti, da se tudi tu Giddens trudi pokazati, kako družbene institucije niso nekaj, kar bi stalo izven dosega akterjev v njihovih vsakdanjih praksah, saj jih ti (kot resurse) vedno tudi uporabljajo in spreminjajo.

Kar v takšni shemi takoj pade v oči je dejstvo, da je precej nejasna. Ker se Giddens očitno ni mogel izogniti analizi tudi tistih strukturnih elementov v družbeni dinamiki, ki niso vezani na neposredno vzajemno pogojenost struktur in delovanja v dualnosti strukture, hkrati pa vseeno ni hotel predstaviti "sistemskih" lastnosti družbe kot nečesa eksternega, kar bi zgolj ustvarjalo določen pritisk na posameznike, je oblikoval dokaj nedorečen teoretski kompromis, ki nam v svojem bistvu ni v veliko pomoč, ko poskušamo razumeti, v kakšnem razmerju so konkretne strukturne omejitve nasproti posameznikom v njihovem vsakdanjem življenju. Problem je enostavno v tem, da Giddens dejansko napiše zelo malo oprijemljivega o teh relacijah, prav tako pa tudi ne poda kakšnih bolj vsebinskih napotkov za razumevanje medsebojnega razmerja med predstavljenimi institu-

⁸ Seveda, če ju razumemo dovolj široko, brez samoumevnih predstav, ki jih krojita podobi sodobe politike in ekonomije. Ravno v želji, da bi presešel takšne samoumevnosti, Giddens uvaja neortodoksno nočjo nadzora nad alokativnimi (danes ekonomija) in avtoritativnimi (danes politika) resursi.

⁹ Povzeto po: Giddens, 1995: 33.

¹⁰ Kjer S označuje signifikacijo, D dominacijo in L legitimizacijo (glej: Giddens, 1995: 33).

cionalnimi redi (glej na primer Giddens, 1979: 73-88; 1993: 112-134; 1995: 25-34),¹¹ vse to pa po našem prepričanju nakazuje na dejstvo, da avtor sfere družbe, ki sega preko neposredne vzajemnosti v elegantni dualnosti strukture, ne uspeva pojasniti. Najpomembnejši interpret Giddensove strukturacijske teorije, Ira Cohen, sicer pravi, da je Giddens v tem segmentu svoje teorije nedorečen predvsem zato, ker se želi izogniti oblikovanju vsepojasnjujočega analitičnega sistema (f la Parsons), ki bi sociološko analizo zvedel na analizo družbenih struktur in njihovih medsebojnih relacij¹² (Cohen, 1989: 246-247), kar pa po našem prepričanju ni čisto resno. Nikjer namreč ne piše, da domišljen analitični model za analizo sistemskih značilnosti družbe pomeni hkrati že redukcijo vse kompleksnosti družbenega dogajanja zgolj na strukturne relacije. Po našem prepričanju je razlog za Giddensovo nedorečenost v tem segmentu njegove teorije enostavno ta, da je "nenameravana posledica" njegove elegantne postavke o vzajemni konstituciji struktur in delovanja neki ostanek (sfera socialnega sistema in institucij), ki ga s tem izhodiščnim instrumentarjem ne uspe pojasniti, obenem pa si ne upa vpeljati kakšnih bolj elaboriranih konceptov za analizo tega segmenta, saj se boji, da bi mu ti porušili krhko ravnotežje med strukturami in delovanjem, ki ga je tako zelo skrbno postavil v izhodišču.

Sfera sistemske dinamike v tem smislu ostaja v Giddensovem delu teoretska "luknja", ki jo avtor sicer poskuša zakriti z vedno novimi dodatnimi konceptualizacijami, ampak to ne more spremeniti vtisa, da Giddens v nocijo socialnega sistema elegantno delegira vse tiste segmente družbene dinamike, ki jih ne uspe pojasniti s svojo nocijo dualnosti strukture in delovanja, potem pa zgolj dokaj arbitrarno uvaja nove koncepte, ki naj bi dokazali, da tudi v tej sistemski sferi deluje ista logika. Povedano z drugimi besedami, Giddensove teoretske ambicije se očitno tudi pri analizi družbenih struktur ustavijo pri tem, da poskuša predvsem pokazati, kako so strukture in delovanje vzajemno pogojeni tudi na ravni bolj postavreljih družbenih razmerij. Cena, ki jo za to plačuje, pa so očitno zelo abstraktni koncepti, ki imajo precej majhno spoznavno vrednost.

V tem smislu Giddensova klasifikacija institucionalnih redov predstavlja zanimivo nasprotje podobnemu Parsonsovemu projektu. Medtem ko je Parsonsovi AGIL shemi sicer resda mogoče očitati določen kulturni determinizem,¹³ ta vendarle ponuja kar nekaj zanimivih vpogledov v delovanje tako družbe kot celote kot tudi njenih različnih institucionalnih redov (pri čemer je z nocijo kibernetične hierarhije jasno opredeljeno razmerje in dinamika interpenetracij med posameznimi ravnmi v družbi). Giddens se sicer izogne kakršnikoli pristranskim poudarkom, ker pa mora, da bi to dosegel, ostati zelo splošen, izgubi njegova shema

¹¹ Podobno pravita tudi Jonatan H. Turner (glej: Turner, 1991: 526-528) in Tomaž Volf. Slednji ugotavlja, da "problematika socialnih sistemov predstavlja eno izmed najbolj nejasnih delov strukturacijske teorije" (Volf, 1998: 46).

¹² Pri čemer dodaja, da mora biti stopnja uporabe na sistemske značilnosti usmerjenih konceptov odvisna predvsem od same stopnje "sistemskosti" določene družbe, ki nas konkretno zanima (Cohen, 1989: 247).

¹³ O tem v sodobni sociološki teoriji obstaja nesporen konsenz. Glej na primer: Ritzer, 1996, 106-108; Layder, 1995: 22; Turner, 1991: 71-72.

praktično ves svoj pojasnjevalni naboj. Če kje, potem postane tukaj jasno, da Giddensa pri oblikovanju njegove teorije bolj skrbi logična koherentnost njegove nocije o dualnosti strukture kot pa vsebinsko pojasnjevanje družbenih fenomenov.

Ker tu ni prostora, da bi se spuščali v podrobnosti Giddensove teorije, omenimo še nekaj konceptov, ki predstavljajo pomembnejše segmente njegove teorije. Prav gotovo ne moremo spregledati njegovega koncepta *dvojne hermeneutike*. Tukaj je lepo viden njegov dolg Alfredu Schutzu, saj ta koncept izhaja neposredno iz Schutzovega ločevanja med konstrukti prvega in drugega reda. Družbene znanosti, po Schutzovem prepričanju, namreč ne morejo prijeti družbenega življenja v terminih interpersonalnega vedenja akterjev v vsakdanjih situacijah (konstrukti prvega reda), ampak morajo konstruirati teoretske metajezike, da bi opisale to življenje (konstrukti drugega reda). Vendar pa ti konstrukti drugega reda, glede na to, da so znanstveniki tudi sami akterji v svetu, ki ga preučujejo, ne morejo nikoli biti radikalno drugačni od prvih. Giddens je ta Schutzov nastavek prevzel in ga še zaostрил s tem, da je opozoril, da tudi konstrukti drugega reda povratno penetrirajo v svet vsakdanjega vzajemnega vedenja in na ta način vplivajo na svet vsakdanjega življenja celo na njegovih najosnovnejših nivojih (Giddens, 1995: 284-286). S takšno zastavitvijo Giddens povezuje vsakdanji in znanstveni svet in v pomembni meri relativizira idejo o "neodvisnem znanstvenem opazovalcu". V kontekstu dvojne hermeneutike se namreč pokaže dvoje. Prvič, da družboslovci v osnovi nimamo na razpolago nekega povsem nevtralnega konceptualnega aparata, saj smo z našim jezikom, mislimi in življenjem bistveno zavezani svetu, ki ga poskušamo skozi distanco (ki je očitno ni) razumeti, in drugič, da spoznanja raziskovalcev lahko spreminjajo opazovano situacijo, kar pomeni, da so v tem primeru podatki o nekem segmentu družbenega življenja, tudi če predpostavimo, da so bili točni, sedaj popačeni.

Omeniti velja tudi *prostor in čas*, ki sta v Giddensovem delu dve ključni spremljivki, odvisni od časovne in prostorske soprisotnosti ljudi. Giddens uspe z uporabo tega koncepta na precej inovativen način preformulirati mnogo klasičnih socioloških problemov na način, ki učinkovito zmanjša stopnjo njihove pogosto nekoristne abstraktosti. Tako na primer klasično sociološko dilemo o tem, kako nastaja družbeni red, elegantno preoblikuje skozi vprašanje, kako dobro so družbeni sistemi integrirani skozi prostor in čas. Zmanjševanje časovne in prostorske distance med ljudmi, ki je značilno za moderni svet, je po njegovem mnenju na primer možno šele z uporabo novih tehnik komunikacije in transporta (Ritzer, 1996: 396). Takšna zastavitev je prav gotovo koristna, če ne zaradi drugega zato, ker preko svoje preglednosti odpira možnost povsem konkretnih empiričnih preveritev.

Giddens uporabi koncept časovno-prostorskega distanciranja tudi kot izhodišče ločevanja med *socialno integracijo* in *sistemske integracije*. Medtem ko se socialna integracija dogaja na tako imenovanem "face-to-face" nivoju, v situacijah koprezenze med akterji, se sistemska integracija nanaša na reprodukcijo socialnih sistemov skozi večje časovne in prostorske razdalje, ko se družbeni odnosi ohranjajo med akterji, ki niso soprisotni (Saunders, 1994: 218-219). V primeru socialne integracije je po Giddensu na primer zelo pomembno razumeti, kako rutinizacija

vsakdanjih praks na tem nivoju v pomembni meri prispeva k ontološki gotovosti, ki pomaga posameznikom, da se prebijajo skozi svoje življenje. Rutinizacija vsakdanjih dejavnosti v tem smislu pomeni, da nam ni potrebno zavestno osmišljevati vsakega našega dejanja posebej, temveč enostavno delamo to, kar običajno delamo na določenih prostorih ob določenih časih, v interakciji z drugimi ljudmi, ki jih na teh časovno-prostorskih točkah pričakujemo (ibid.).

Prav tako pomembno vlogo igra v Giddensovem delu koncept *moči*. Z uporabo tega dinamičnega koncepta (ki očitno nakazuje na njegovo afiniteto do Marxa in nekaterih sodobnejših francoskih mislecev, na primer Foucaulta) poskuša Giddens preseči določene statične elemente v funkcionalistični tradiciji, ki sicer tudi predstavlja pomemben vir njegovih idej. Po njegovem razumevanju vsako delovanje predpostavlja moč ali povedano z drugimi besedami, količina moči, s katero razpolaga akter, je ključni faktor, ki vpliva na pomen njegovega delovanja v širšem družbenem kontekstu. Akterji v skladu s tem načelno lahko spreminjajo družbene strukture, vendar je njihov uspeh pri takšnih projektih bistveno odvisen od količine moči, ki jo imajo na voljo (Giddens, 1995: 14-15). V tem smislu je za Giddensa moč logična predhodnica subjektivnosti, ki šele omogoča posamezniku, da stoji v družbenem prostoru kot bolj ali manj avtonomno bitje (ibid.).

Kljub omenjeni Giddensovi afiniteti do Marxa, pa je potrebno poudariti, da obravnavani britanski sociolog ni nekritičen do Marxovega razumevanja moči. Ko razpravlja o pomenu moči v nekih bolj makro relacijah ugotavlja, da je Marxovo razumevanje moči predvsem v smislu konflikta in zatiranja preozko. Kar se tiče linearne Marxove navezave moči na konflikt, Giddens pravi, da je takšno naziranje omejujoče, saj je moč (kot smo videli) enostavno vsebovana že v vsakem učinkovitem delovanju kot takšnem, kar pomeni, da jo je smiselno razumeti dosti širše. Kar pa se tiče Marxovega enačenja moči in (razrednega) zatiranja, Giddens pravi, da je tudi to omejujoče, saj je lahko moč, vsaj načelno, tudi medij emancipacije (Giddens, 1995: 256-257). Vendar pa po drugi strani Giddens, v svoji tipični kompromise iščočih maniri, hitro opozori, da vendarle ne smemo zapasti v drugo skrajnost in tako kot Parsons povsem zanemariti vezanost moči na interese (ibid.).

Tudi skozi ta zelo hiter in shematičen oris temeljnih značilnosti Giddensovega dela, je mogoče razbrati izredno širino njegovega dela. V skladu s svojim programom, ki ga je predstavil v *Novih pravih sociološke metode* (1989), Giddens uporablja koncepte, ideje in rešitve kar najširše množice socioloških in drugih družboslovnih avtorjev v prepričanju, da je to najboljša pot za preseganje teoretskih ekskluzivizmov in redukcionizmov. Pri tem pa je njegov namen poleg preseganja klasičnega sociološkega dualizma (kakor ga sam imenuje) strukture in delovanja, tudi oblikovanje nove, pojasnjevalno prodorne teorije. Mu je to tudi uspelo?

Težave teoretskega eklekticizma

Različni avtorji navajajo številne parcialne kritike Giddensovih rešitev, ki pa nas tukaj v glavnem ne zanimajo. V kontekstu našega zanimanja je za nas pomembna

predvsem Giddensova strukturacijska teorija kot celota, kot prepričljiv poskus teoretske sinteze. Naša teza je, da je Giddens s svojim skrbno uravnoveženim teoretskim nastavkom resda uspel oblikovati zelo dosledno integrirano oziroma sintetično sociološko teorijo, toda pri tem mu je zaradi precej neselektivnega nabiranja in kopičenja raznovrstnih analitičnih rešitev, prevzetih iz zelo heterogenih teoretskih tradicij, enostavno umanjala spoznavna zanimivost konceptov, ki jih vpeljuje. S tem seveda ne trdimo, da so ti koncepti napačni. Gre enostavno za to, da Giddens na svojo izhodiščno nocijo o vzajemni prepletenosti struktur in delovanja pripne toliko različnih nocij, konceptov in rešitev, da je razumevanje relativne pomembnosti vsake od teh, kakor tudi njihovih relacij z drugimi teoretskimi elementi, takorekoč docela onemogočeno. Po našem prepričanju je bistven problem Giddensove teorije v njegovi očitni želji vnaprej zavarovati se pred vsimi možnimi kritikami. Da bi to dosegel, Giddens izdelal in prevzame množico najrazličnejših konceptov, ki poskušajo anticipirati vse možne očitke, s tem pa pade v nesprejemljiv *eklekticism*, *kjer vzročne povezave med različnimi nocijami ostajajo nedorečene*. Johnatan H. Turner na primer ugotavlja, da je Giddensova teorija strukturacije zgolj serija različnih, sicer zelo prepričljivih definicij, vendar povezave med definicijami, ki so seveda ključna sestavina vsake dobre teorije, ostajajo povsem nejasne (Turner, 1991: 537-538). In še več, zdi se, da Giddensovo shemo določa "zgolj zanimanje za njeno lastno arhitekturo, kar avtorja sili v nenehno elaboracijo dodatnih konceptov v praznem prizadevanju po 'končanju' zgradbe, ki, kakor vse konceptualne sheme, nenehno raste" (Turner, 1991: 538).

Giddens svoj eklekticism sicer priznava (Giddens, 1995: XXII), a se mu ne zdi problematičen. Po njegovem mnenju je resda lažje počivati v varnem objemu že uveljavljenih tradicij, toda zanj je to zgolj izgovor za intelektualno lenobo (*ibid.*). S slednjim se sicer lahko strinjamo, toda če je eklekticism, ki ga ponuja Giddens kot intelektualno drzen projekt, zgolj neselektivno kopičenje različnih konceptov, ki naj bi pojasnili vse aspekte družbene resničnosti (kar po našem mnenju je), potem ni jasno, v čem je njegova drznost. Konec koncev je *bistvo vsake teorije*, če uporabimo Luhmannovo terminologijo, *prepričljiva redukcija kompleksnosti okolja in ne neselektivno ponavljanje te kompleksnosti znotraj same sebe*.

Dokazov za dejansko pojasnjevalno šibkost Giddensovih teoretskih izpeljav je več. Poglejmo si samo nekaj najbolj izstopajočih. Kot smo že omenili, je središčna nocija Giddensove strukturacijske teorije temeljna in vzajemna prepletenost struktur in delovanja. Enega ne moremo misliti brez drugega. Ampak, kot je pokazal W. W. Sharrock, "reči, da je družba tako objektivna kot subjektivna realnost, sestavljena tako iz delovanja kot struktur, lahko sicer zveni kot sprava nasprotujočih si pogledov, toda /.../ vprašanje ni, ali je družba objektivna realnost, ampak, na kakšen način to je" (Sharrock, 1990: 154). Povedano z drugimi besedami: stališče, da sta struktura in delovanje v empirični resničnosti vzajemno povezani, ni nič drugega kot najosnovnejše videnje sociologov, bistveno pa ostaja vprašanje, *kako* sta ta dva principa povezana. O tem pa Giddens ne pove veliko konkretnega (glej tudi: Layder, 1995: 184). Poleg tega Giddensu celo ostaja neki segment objektivne, strukturne dinamike, ki ga ne uspe pojasniti s svojo elegantno terminologijo o vzajemni konstituciji struktur in delovanja in jo zato konceptualizira kot nekaj tretjega

(socialni sistem), pri tem pa ne pove nič konkretnega v kakšnem razmerju je ta sfera do dualnosti strukture in delovanja. Če smo dosledni, lahko namreč postavimo vprašanje, ali je ta vzajemna pogojenost struktur in delovanja res tako zelo tekoča in neposredna, če nekje med (ali nad) njima stoji še sfera sistema s svojimi objektiviziranimi vzorci relacij? Težko se je izogniti vtisu, da Giddens delegira "sistemске" lastnosti družbenih struktur v nekakšen nov koncept (socialnega sistema) zgolj zato, da bi lahko predstavil strukturo in delovanje kot vzajemno oblikujoči se par, kajti če bi upošteval strukturno dimenzijo družbenega v vsej njeni kompleksnosti, torej *vključno* z njenimi "sistemskimi" značilnostmi, bi takšno elegantno definicijo težko izpeljal.¹⁴

Dejstvo, da Giddens s svojim konceptom dualnosti ne pove veliko vsebinskega o samem načinu povezave strukture in delovanja, pa tudi hudo zakomplicira tiste segmente Giddensovega dela, kjer se poskuša avtor približati empiričnim fenomenom. Ko tako na primer poskuša ponuditi ustrezno metodologijo za konkretno analizo, predstavlja metodološki pristop, ki zahteva *ločeno* analizo individualne in kolektivne ravni (glej na primer: Giddens, 1979, 95). Na ta način pa njegov koncept *dualnosti strukture*, v okviru katerega naj bi ju v njuni medsebojni povezanosti preučevali, razpade v *dualizem*, ki ga sicer kritizira. Giddens sicer opozarja, da je takšna ločenost analize systemske in societalne integracije zgolj začasna (analitična), ampak ali ne velja to tudi za vse tiste avtorje, ki jih Giddens kritizira kot nezmožne oblikovati pristopa, ki bi vseboval ustrezno konceptualizacijo tako delovanj kot družbene strukture? Ločevanje teh dveh polov je bilo vedno zgolj analitično, zelo težko bi bilo verjeti, da je kateri od sociologov domneval, da obstaja dejanska empirična cepitev sveta na posameznike in strukture oziroma še huje, da družbeno sestavljajo samo posamezniki ali samo strukture. Vse sociološke teorije so vedno zgolj analitični pripomočki za razumevanje sveta okoli nas in njihove koncepte je potrebno razumeti v tem smislu. Giddensovo analitično ločevanje dveh nivojev analize nas v tem smislu še dodatno utrjuje v prepričanju, da nam ta avtor, razen privlačnih retoričnih rešitev na najsplošnejšem nivoju, ne more ponuditi nič vsebinsko novega.¹⁵

Tu sicer moramo opozoriti, da je Giddens izdal kar nekaj del, kjer ponuja precej zanimive in prepričljive analize določenih segmentov družbenega življenja (*Transformacija intimnosti* (1995b), *Tretja pot* (1998) itd.), ampak po našem prepričanju ta dela niso na noben način vpeta v njegovo širšo sociološko metateorijo, ki jo tu obravnavamo. Razlog za to je v kontekstu povedanega očitno: ker mu lastna metateorija ne ponuja kakšnih oprijemljivih nastavkov, s katerimi bi lahko

¹⁴ Zdi se, da so kritiki nasploh zelo kritični do Giddensove konceptualizacije družbenih sistemov. Ian Craib na primer opozarja, da v Giddensovem delu ostaja nedorečen prehod od družbenih struktur k socialnim sistemom, saj manjkajo vmesne ravni, ki bi pojasnjevale procese, s katerimi se sistemi producirajo skozi dualnost strukture (povzeto po: Volf, 1998: 49).

¹⁵ Te naše dvome v uspešnost Giddensovega teoretskega projekta potrjuje tudi tekst Nicosia Mouzelisa, ki je, v sicer povsem drugem kontekstu, prišel pri obravnavi Giddensove teorije do skoraj identičnih zaključkov. Mouzelis tako opozarja, da "mora Giddens, potem ko zavrne konvencionalno distinkcijo med delovanjem in strukturo, ta isti razloček pripeljati nazaj skozi zadnja vrata z razločevanjem med institucionalno analizo in strateškim delovanjem" (Mouzelis, 1993: 682).

prijel konkretne fenomene, mora Giddens pri analizi na konkretniji ravni pisati tako rekoč povsem neodvisno od svojih temeljnih predpostavk. To pa resno postavlja pod vprašaj vrednost njegovih izhodiščnih metateoretskih predpostavk, saj v tem kontekstu kažejo kot zgolj na videz prepričljive retorične (in ne vsebinske) rešitve klasičnih socioloških metateoretskih problemov.¹⁶

Do podobnih zaključkov je prišla tudi Nicky Gregson, ki je poskušala preveriti relevantnost strukturacijske teorije za empirično raziskovanje. Po njenem pričanju Giddens ponuja zelo malo koristnih nastavkov za empirično raziskovanje iz dveh razlogov. Prvič, njegovo delo se osredotoča predvsem na ontološka vprašanja o sami naravi družbenega in mimo tega ne ponuja koristnih nastavkov za raziskovanje (Gregson, 1994: 243). Lep primer tega je po njenem mnenju Giddensov koncept dualnosti strukture, ki poskuša prijati samo naravo družbene reprodukcije, pri tem pa avtor niti ne poskuša specificirati kakšnih oprijemljivih značilnosti struktur in delovanj, ki so vpletena v to reprodukcijo (ibid.: 245). V tem smislu Gregsonova zaključí, da strukturacijska teorija ponuja zelo šibke povezave med abstraktnimi propozicijami o ontološki naravi družbenih procesov in možnimi nastavki za empirično preverjanje teh propozicij (ibid.: 247). Ta izsledek nas glede na to, da vemo, da se Giddensove teoretske inovacije bolj ali manj končajo s precej nevsebinskimi retoričnimi obrati na najbolj abstraktni teoretski ravni, ne preseneča. In drugič, tudi tista mesta v Giddensovi teoriji, ki ponujajo bolj dorečene nastavke za empirično raziskovanje, po mnenju Gregsonove, raziskovalcem ne morejo biti v veliko pomoč, saj ponujajo zelo malo novega tako konceptualiziranju empiričnih raziskovalnih projektov kot sami njihovi vsebini (ibid.: 243).

Omenimo še Giddensovo razreševanje napetosti med objektivistično in hermenevtično sociologijo, ki se nam zdi v nakazanem smislu indikativno. Namesto da bi ponudil svoje razumevanje vloge in možnosti družboslovja, iz katerega bi se bodisi odločil za eno od alternativ bodisi oblikoval neko svojo, tretjo možnost, Giddens ponudi salomonsko rešitev, po kateri mora sociologija upoštevati tako kriterij veljavnosti (objektivni kriterij) kot kriterij kredibilnosti (hermenevtika) (Giddens, 1995: 343-344). To je sicer samo po sebi možno, toda ker je celotna Giddensova strukturacijska teorija sestavljena iz tovrstnega nenehnega kopičenja konceptov, kjer je *temeljna Giddensova miselna figura ta, da v primeru dveh nasprotujočih si pozicij neselektivno poziva k upoštevanju obeh*,¹⁷ se logično postavlja vprašanje, ali takšna teorija sploh ponuja kakšen res vsebinski uvid v naravo družbenega, razen bleščečih retoričnih rešitev kot je tista o vzajemni prepletenosti struktur in delovanja. V tem kontekstu lahko razumemo tudi kritiko, ki jo na Giddensa naslavlja Margaret Archer, ko pravi, da Giddens zgolj stlači kompleksno družbeno dogajanje pod veliko odejo, kaj pa se pod njo v resnici dogaja, ga pa ne zanima (Archer, 1995: 102). Archerjeva tu očitno opozarja na prav to pomanjkljivost, ki se zdi bistvena tudi v našem kontekstu, namreč na neselektivni

¹⁶ Tudi Mouzelis namiguje, da Giddens s svojo strukturacijsko teorijo ne ponuja več kot zgolj retorične rešitve klasične filozofske dileme determinizem:svoboda (glej: McLennan, 1995: 121).

¹⁷ Tudi Giddensov "izlet" v politično teorijo (Tretja pot (izšla leta 1998)) označuje strukturno podobno zavzemanje za novo politiko, ki bo kombinirala najpomembnejše značilnosti tako liberalno-konservativne (desne) kot tudi socialdemokratske (leve) opcije.

eklektizem, ki onemogoča praktično kakršnokoli razumevanje dinamičnih relacij, ki obstajajo med množico konceptov, ki jih je Giddens nakopičil v svojih delih.

Če torej povzamemo, lahko ugotovimo, da je Giddensov problem v tem, da iz načelno korektne rešitve problema struktura/delovanje (s cirkularnim definiranjem) ne uspe izpeljati konsistentnega in prepričljivega teoretskega aparata, ki bi omogočil vsebinske vpogled v dinamiko družbenega dogajanja. Nekateri avtorji sicer poročajo, da se jim Giddensov teoretski instrumentarij kaže kot ploden nastavek za analizo¹⁸, toda po našem prepričanju je Giddens s tem, ko je na svojo cirkularno definicijo o vzajemni prepletenosti struktur in delovanja pripel elemente najrazličnejših teoretskih tradicij v urejeno celoto, zaradi nasilnega harmoniziranja pogosto izključujočih se konceptov, zapadel v precejšnjo pojasnjevalno neprepričljivost. Težava je v tem, da vsak koncept kot teoretski konstrukt predstavlja neko specifično redukcijo kompleksne resničnosti, ki je po Giddensovem mnenju bistvena za razumevanje te kompleksnosti, in da se takšni teoretski konstrukti pogosto med seboj izključujejo. Različni avtorji in njihovi teoretski modeli namreč na zelo heterogene načine izpostavljajo različne segmente družbene resničnosti kot bistvene za razumevanje kompleksne družbene dinamike, kar pomeni, da teh segmentov ne moremo kar tako sopostaviti in potem trditi, da smo s temi raznolikimi teoretskimi nastavki pokrili celotno polje družbenega. Postavlja se namreč vprašanje, v kakšnih razmerjih so ti segmenti med seboj, saj vsak izhaja iz specifičnega teoretskega konteksta, ki med seboj pogosto nimajo mnogo skupnega. Če te koncepte na hitro zbijemo skupaj, lahko vsak posebej izgubi svojo specifičnost in pojasnjevalni naboj, ki ju ima v kontekstu teoretske tradicije, iz katere izhaja, s tem pa postane le prazna nocija, ki razen na neki načelni, retorični ravni nima velike vrednosti. Poglejmo si primer.

Giddens v svoji teoriji iz marksizma prevzame koncept moči, iz funkcionalizma pa zanimanje za reprodukcijo družbenih struktur, iz tega križanja pa izvede sklep, da je "sleherni kognitivni in moralni red hkrati tudi sistem moči" (Giddens, 1989: 184). To seveda zveni prepričljivo, toda s tem se izgubijo vsi tisti specifični funkcionalistični poudarki, ki opozarjajo na to, da je družbena evolucija povečevanje zmožnosti preživetja družbe v njenem okolju s specializacijo funkcij, kjer je moč le *ena od* dimenzij takšne specializacije. Po drugi strani pa Giddens z nereflektirano vpeljavo foucaultevskih nocij (moč je vseprisotna!), ko razširi koncept moči iz ozkega marksističnega poudarka na ekonomiji tudi na avtoritativne resurse, hkrati tudi razvodeni množico zanimivih marksističnih poudarkov, ki opozarjajo na poseben pomen ekonomskih relacij v razmerjih moči. Na ta način torej Giddens sicer poveže dva pomembna poudarka omenjenih dveh socioloških teoretskih šol, toda v istem trenutku tudi oropa vsako od teh šol njihovih najzanimivejših izpeljav. Moč v njegovi shemi tako izgubi svojo marksistično-hegeljansko navezavo na delo, družbene strukture pa po drugi strani niso več v osnovi neke vrste evolucijska posledica prilagajanja družbe okolju, prav tako pa odpove tudi organska analogija (to sta dve verjetno ključni predpostavki funkcionalizma). Tako oskubljeni koncepti, iztrgani iz svojih teoretskih kontekstov, pa imajo vpraš-

¹⁸ Glej na primer: Spebey, 1992 in delno tudi Sewell, 1992.

ljivo spoznavno vrednost. V tem smislu ni presenetljivo, da jih celo Giddens sam v svojih konkretnjših analizah družbenih fenomenov v glavnem ne uporablja. V tem smislu ugotavljamo, da Giddens s križanjem heterogenih intelektualnih tradicij sicer dobi množico na prvi pogled zanimivih konceptov, ker pa so ti bolj ali manj odrezani od svojih teoretskih korenin, so bolj podobni nekim zgolj načelnim kompromisom kot res prepričljivim nastavkom za analizo družbe.

Vendar pa to ni edina težava, ki jo ima Giddens pri izpeljavi nocije o vzajemni konstitutivnosti struktur in delovanja skozi eklektično nabiranje in združevanje različnih konceptov v vprašljive analitične kompromise. Ker se poskuša Giddens z upoštevanjem najrazličnejših teoretskih tradicij, njihovih konceptov in nocij čim bolj približati družbeni resničnosti, ne opazi, da je ta njegova miselna strategija na epistemološki ravni nož z dvema reziloma. Eklektična strukturacijska teorija se sicer z vsemi svojimi izposojenimi nocijami resda približa kompleksnosti resničnega življenja, vendar pa hkrati takšna teorija izgublja prepričljivost *kot teorija*, kot niz trditev, ki bi na prepričljiv in nazoren način reducirjal kompleksnost tega družbenega življenja. V trenutku, ko se Giddens v svoji želji po vsepojasnjujoči teoriji z vso svojo pisano paletto konceptov morda res približa predmetu raziskovanja, se namreč izgubi moment pojasnitve. Teorija, ki je tako rekoč tako kompleksna kot svet sam, nam ni v veliko pomoč pri razumevanju tega sveta. Borghe-sova *primera o realistični skušnjavi po zemljevidu, velikem kot dežela sama (ki potem ni več zemljevid)* (glej: Bourdieu, 1994, 258), po našem prepričanju zelo lepo ilustrira težave, ki jih ima Giddensova teorija: njeni koncepti resda pokrivajo kompleksnost družbenega v praktično vsej njeni širini, vendar pa o tej kompleksnosti povejo zelo malo vsebinskega. Pri tem moramo seveda opozoriti, da s tem ne želimo reči, da je iskanje kompleksne teorije o svetu napačno. Ravno nasprotno, naš namen je pokazati, kako gradnja kompleksne teorije ne more biti nenehno dodajanje starih konceptov iz zakladnice zgodovine sociološke teorije, ki jih pripenjamo enega na drugega, temveč iskanje novih analitičnih rešitev, ki ne bodo zgolj nejasna zlitina že slišanih nocij. Jasne relacije med množico konceptov, ki jih Giddens uporablja, relativna pomembnost vsakega koncepta, vzročne relacije med teoretskimi elementi, vse to je v njegovi teoriji v tolikšni meri odsotno, da razumemo strukturacijsko teorijo kot pojasnjevalno šibak poskus teoretske sinteze.

Toda če poskušamo v teh razmišljanjih narediti še korak naprej, pridemo do pomembnega vprašanja. *Ali je Giddensov problem res zgolj nerodna izpeljava njegovega izhodiščnega nastavka* o vzajemni prepletenosti struktur in delovanja, kjer neselektivno in eklektično nabira različne koncepte in teorije, ki jih potem brez neke jasne rdeče niti združuje v vedno nove kombinacije? Je to res zgolj nerodnost, ki bi se jo dalo načelno korigirati? Tukaj sicer dopuščamo možnost drugačne izpeljave, toda vendarle se zdi, da je *Giddensov problem v osnovi globji*: njegove težave po naši oceni izhajajo že iz njegove izhodiščne zastavitve projekta teoretske sinteze. Tu sta problematična predvsem dva elementa te zastavitve.

Prvič, kot smo videli, je Giddens v jedro svoje strukturacijske teorije postavil skrbno izdelano tezo o vzajemni konstitutivnosti družbenih struktur in delovanja. Ker pa si je očitno želel že vnaprej dobro zavarovati pred kakršnimkoli pristran-

skimi poudarki, je ta njegov nastavek odprt v obe smeri (k strukturam in k delovanju), zaradi tega pa torej splošen, širok in neizključujoč. To zveni kot dobra podlaga za neko novo sintetično teorijo, toda tu se je Giddensu zgodilo nekaj, na kar ni računal: zaradi širine tega izhodiščnega nastavka, so se pod njegovo okrilje pilepile tako zelo raznolike nocije, da te že v osnovi zaradi svoje nekompatibilnosti omejujejo pojasnjevalno moč teorije, poleg tega pa jih je enostavno preveč, da bi Giddens med njimi lahko vzpostavil neke jasne relacije. To pa pomeni, da Giddensov problem ni zgolj v tem, da je korekten in dobro uravnotežen nastavek težko izpeljati v dobro teorijo, ampak tudi, da *takšen širok in odprt nastavek, kot ga je na izhodišču postavil, sam napeljuje k problematičnim izpeljavam.*

In drugič, Giddensovo delo kaže na to, da *iskanje neke dosledne teoretske sinteze v navezavi s poskusom teoretske integracije različnih teorij, avtorjev in socioloških šol* samo po sebi predstavlja *nevarnost jalovega prizadevanja* za dosledno uravnovežitev, kjer se rado zgodi, da se celoten projekt sprevrže v nikoli končano zgodbo iskanja in upoštevanja vedno novih konceptov. Pri tem, izhajajoč iz najpomembnejših poudarkov vseh različnih teorij in avtorjev v zgodovini sociološke teorije, ko hočemo najti neko ustrezno, uravnovešeno srednjo pot, moramo namreč krmariti med tolikimi koncepti in nocijami, da se prej ali slej, četudi nam neki načelno korekten nastavek uspe, zapletemo v mrežo pojmovno skrajno heterogenih kategorij, ki terjajo vedno nove razjasnitve njihovih medsebojnih relacij. S tem pa stvari zgolj zapletamo ter namesto bolj kompleksne, oblikujemo zgolj bolj komplicirano teorijo. V tem smislu smo mnenja, da bi bilo dobro premisliti, koliko je sploh smiselno, da sicer povsem legitimno iskanje bolj uravnovešenih socioloških razlag, spremlja tudi hkratno iskanje integracije različnih socioloških teorij. Morda bi se bilo bolj smiselno osredotočiti zgolj na iskanje analitično korektnih rešitve problema struktura/delovanje (podobno kot denimo Margaret Archer) ter od tu naprej graditi novo sociološko teorijo. Sicer nedvomno bogata zakladnica zgodovine socioloških teorij se lahko očitno pokaže tudi kot breme.

Sklep

V skladu s povedanim lahko torej sklepamo, da Giddensova strukturacijska teorija kot dosledno domišljena izpeljava predpostavk projekta teoretske sinteze, predstavlja zelo zanimiv poskus preseganja zagat klasične sociologije, ki pa kljub temu, da je, strogo gledano, kot teoretska sinteza izredno dosledna, v spoznavnem smislu ni zelo uporabna. Navzlic nekaterim zanimivim rešitvam in skrbno domišljenemu nastavku, Giddensova sociološka metateorija ekspandira v neselektivni eklekticism, kjer koncepti zgolj izgubljujejo svojo vsebino in pojasnjevalno moč. Kot smo v prejšnjih odstavkih poskusili pokazati, Giddensov problem ni samo v tem, da je na svoj izhodiščni nastavek pilepil preveč heterogenih konceptov in nocij, temveč še prej dejstvo, da je svoj nastavek postavil preveč odprto in da je v navezavi s tem projekt teoretske sinteze med dvema sociološkima metatradicijama (oziroma ontologijama) po nepotrebnem kombiniral s projektom integracije različnih socioloških teorij. Glede na to razumemo pomen Giddensovega

prispevka za sodobno sociološko teoretiziranje tudi v tem, da predstavlja nazoren primer, kako se projekta teoretske sinteze ne bi smelo graditi. V kolikor namreč tega nauka, ne bomo upoštevali, se nam po našem prepričanju lahko zgodi, da bomo ponavljali problematične nastavke, ki ne vodijo k neki novi, višji ravni teoretiziranja, ampak zgolj k neselektivnemu širjenju analitičnega instrumentarija.

Iz povedanega zaključujemo, da iskanje sintetičnih oziroma integrativnih analitičnih nastavkov v sociološki teoriji sicer načelno odpira vrata možnosti vzpostavitve sociološkega teoretiziranja na neki novi, višji ravni, toda to je le možnost, ki jo je očitno težko doseči na način neselektivnega, eklektičnega kopičenja raznorodnih konceptov. Po našem prepričanju, bi v tem smislu veljalo, pri takšnem iskanju kompleksnejših pojasnjevalnih modelov, posvetiti precej pozornosti tudi ohranjanju logične koherentnosti argumentiranja ter smiselne povezanosti na novo vzpostavljenih analitičnih povezav, če seveda sploh poskušamo preseči teoretske redukcionizme na ta način. Kakor smo omenjali pri obravnavi Giddensove strukturacijske teorije, namreč sploh ni nujno, da projekt teoretske sinteze (kot uravnotežive relativne pomembnosti načela emergentnih lastnosti družbenih struktur in načela kreativnosti delovanja posameznikov) spremlja hkratno prizadevanje za integracijo heterogenih socioloških teoretskih tradicij. Iskanje povezav med analitičnimi nastavki, ki so praviloma nastajali v precej različnih teoretskih kontekstih, je namreč lahko prej v breme kot korist.

LITERATURA

- Alexander, J. C. (1998): "The New Theoretical Movement in Sociology". Neofunctionalism and After. Malden in Oxford: Balckwell Publishers.
- Archer, M. S. (1995): Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1994): Distinction, A Social Critique of the Judgement and Taste. London in New York: Routledge.
- Cohen, I. (1989): Structuration Theory. Anthony Giddens and Constitution of Social Life. Houndmills in Basingstoke: MacMillan.
- Giddens, A. (1978): "Positivism and its Critics". V: Bottomore, T. in Nisbet, R. (ur.). A History of Sociological Analysis. London: Heineman.
- Giddens, A. (1979): Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis. Houndmills, Basingstoke: MacMillan Education.
- Giddens, A. (1989): Nova pravila sociološke metode. Ljubljana: ŠKUC in Filozofska fakulteta.
- Giddens, A. (1993a): Social theory and Modern Society. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1993b): Giddens Reader. Philip Cassell (ur.). Houndmills, Basingstoke: MacMillan.
- Giddens, A. (1994): "A Replay to my Critics". V: Held, D. in Thomson, J. B. (ur.). Social Theory of Modern Society. Anthony Giddens and his Critics. Cambridge, New York in Melbourne: Cambridge University Press.
- Giddens, A. (1995): The Constitution of Society. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1995a): Politics, Society and Social Theory. Encounters with Classical and Contemporary Social Thought. Cambridge: Polity Press.

- Giddens, A. (1995b): *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love & Eroticism in Modern Societies*. Cambridge in Oxford: Polity Press.
- Giddens, A. (1995c): "Institutional Reflexivity and Modernity". V: *The Polity Reader in Social Theory*. Cambridge in Oxford: Polity Press.
- Giddens, A. (1996): *In Defence of Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1998): *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Cambridge in Oxford: Polity press.
- Gregson, N. (1994): "On the (Ir)relevance of Structuration Theory to Empirical Research". V: Held, D. in Thomson, J. B. (ur.). *Social Theory of Modern Society. Anthony Giddens and his Critics*. Cambridge, New York in Melbourne: Cambridge University Press.
- Layder, D. (1995): *Understanding Social Theory*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- McLennan, G. (1995): "After Postmodernism - Back to Sociological Theory". *Sociology* 29, 1: 117-132.
- Mouzelis, N. (1993): "The Poverty of Sociological Theory". *Sociology* 27, 4: 657-695.
- Münch, R. (1994): *Sociological Theory. Developments Since the 1960s*. Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- Ritzer, G. (1996): *Modern Sociological Theory (Fourth Edition)*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Saunders, P. (1994): "Space, Urbanism and the Created Environment". V: Held, D. in Thompson, J. B. (ur.). *Social Theory of Modern Societies. Anthony Giddens and His Critics*. Cambridge, New York in Melbourne: Cambridge University Press.
- Sewell, W. H. (1992): "A Theory of Structure: Duality, Agency and Transformation". *American Journal of Sociology* 98, 3: 1-29.
- Sharrock, W. W. (1990): "Individual and Society". V: R.J. Anderson, J.A. Huges in W.W. Sharrock (ur.). *Classic Disputes in Sociology*. London: Unwin Hyman.
- Spybey, T. (1992): *Social Change, Development & Dependency*. Cambridge: Polity Press.
- Thompson, J. B. (1994): "The Theory of Structuration". V: Held, D. in Thompson, J. B. (ur.). *Social Theory of Modern Societies. Anthony Giddens and His Critics*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Turner, J. H. (1991): *The Structure of Sociological Theory*. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company.
- Volf, T. (1998): *Poskusi sinteze mikro in makro pristopa v sociologiji. Diplomaska naloga*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.